

HVA KAN LUTHERANERE LÆRE AV PIETISMENS KIRKEKRITIKK?

Av Kåre Svebak

Reformasjonsjubileet år 2017 nærmer seg. Den frafalne lutherdom må nødvendigvis feire et mausoleum, mens evangelisk-lutherske gudstjenestefellesskap vil jubilere for den rettferdighet som evangeliet åpenbarer for en menneskehet under syndens og dødens lov: Vi er frikjent av nåde på grunn av Jesu Kristi, Guds Sønnns lidende lydighet, som Gud regner troen til rettferdighet. Må Gud gi oss nåde til troens lovsang, og ikke lønn som fortjent!

Jeg spurte min lærer professor Leiv Aalen (d 1983): «Hva er Den norske kirke?» «En pietistisk kirke», svarte han. «Men hva er «kristenfolket» for noe», ville jeg vite. Han svarte: «Et gjenstridig folk.» Diskusjonene på avisrommet bekreftet bildet av en gjennompolitisert kirkevirkelighet. Studiet ved «Menighetsfakultet» manglet refleksjoner over den kirkegeografiske tilbakemelding på sognenivå. Hvordan gi videre apostelordets lære fra Skriftens Herre, og lære døpte å holde alle hans befalinger under høyst ulike menighetsforhold.

I Den norske kirke er pietisme og liberal teologi forent i det overordnede mål: Å opprettholde og bevare den organiserte kirke som ramme om «kristenlivet» i folket, og dermed fremstå som «folkekirke», åpen for alle. Men med ett forbehold. Spillereglene gir meningsfrihet for alle, men ikke handlingsfrihet til å etterfølge apostelordets lære uten forbehold. Her er det stats- og folkesuvereniteten som rår over de gudstjenestelige ordninger.

I Norge oppfattet noen allerede i 1860/70-årene at en kirkefornyelse innen det statskirkelige rammeverk umulig kunne vinne fram. Sognemenighetens ordninger var jo underlagt den suverene og uinnskrenkede kongemakt (Grl § 16). Strategien var begrunnet i den kirkepolitiske visdom som døde overhører og blinde følger. Det forstod jeg ikke i unge år.

Gjennom flere opphold i Finland siden høsten 1958 ble jeg interessert i finsk kirkehistorie generelt og vekkelseshistorie spesielt. Oppbyggingen av landsdekkende intervjusamlinger ga innsyn i folkelige tradisjoner knyttet til kirke og bedehus. Spennende var samarbeidet mellom tradisjonsvitere og teologer. Noen ukers permisjoner somrene 1971-73 ga som foreløpig resultat en intervjusamling fra den lestadianske bevegelses forgrening over Lyngen. Etter mønster fra Finland var Intervjuskjemaet laget med en antropologisk problemstilling og tok hensyn til kildekritiske krav med forskning for øye. Det gjenstår å utforske materialet fra en retning preget av Luther-leseri i læren og av den lestadianske bevegelse i den etablerte virksomhet.

Hvilke vilkår må den forsamlede menighet oppfylle, skal den fremstå som apostolatets kirke i tidens løp? Noe kan det lutherske gudstjenestefellesskap lære av pietismens historie fra slutten av 1600-tallet. Selve benevnelsen «pietisme» ble vanlig ved inngangen til 1700-tallet, og i pietisme-forskningen brukt om et europeisk fenomen med globale forgreninger. Mitt utgangspunkt er den «kirkelige» pietisme siden Filip Jakob Spener (1635-1705), og min

hensikt å formulere påminnelser til lutherske gudstjenestefellesskap. Noe kan vi å lære av pietismens kirkekritikk og sosiokulturelle vilkår.

Hvilket veivalg?

Forutsetningen for det gammellutherske kirkefellesskap var Konkordieformelens presiseringer av Den augsburgske bekjennelse fra 1530. I praksis var man blitt avhengig av *provisorer* fra den wittenbergske reformasjon. Ved inngangen til 1600-tallet ga flere til kjenne at her var behov for reformer, men med sprikende motiv.

Luthers arvtagere fulgte den bibelteologiske *bekjennelseslinje* under utøvelse av kirkens rett. Dermed ville de opprettholde og formidle kirkens lære og praksis i den skriftbundne tradisjon fra aposteltiden. Melanctons arvtagere fulgte den kompromiss-søkende *forhandlingslinje*. Med støtte i fyrstemaktens lovgivning, ville de tjene allmennytt med et kirkefellesskap begrunnet i tilstrekkelig enighet.

I en annen retning pekte *spritualistenes* Luther-kritikk, som i sakramentlæren og i læren om rettferdiggjørelse ved tro alene hadde stanset kirkens reformasjon «på halvveien». Under parolen «*videre fram*» ville de fullføre reformasjonen med helliggjørelsen i praksis.

I konflikten mellom ortodoksi og pietisme var Konkordieboken fra 1580 alles referanseramme, om enn med ulike motiver og glidende overganger. Pietismens teologer ville *fullføre* reformasjonen, og gjerne med Johann Arndt (d 1621) som kronvitne. Ortodoksiens teologer ville *forsvare* reformasjonen med Konkordiebokens bekjennelser. Dette anliggende forklarer **hvorfor** den gammellutherske reaksjon ble så intens og voluminøs. Betrakter man reaksjonen som uttrykk for fenomenet «konfesjonalisering» innen konfesjonene, tilslører man det gammellutherske anliggende: Å bekjenne i nytestamentlig mening den rett utlagte Skrift fra dens Herre (*homologein*). Her står vi overfor et veivalg som Jürgen Diestelmann: minner oss om: Enten Luther eller Melancton.

Pietismens mål og lærestykker

Pietisme» omfatter i hovedsak tre varianter: Den *kirkelige* pietisme, radikalpietismen og hernhutismen. De deler samme anliggende på to punkter: (1) Å *begrunne* frelsesvisshet med opplevelsesmystikk og nådevirkninger, som kristne med lignende erfaringer er de rette til å bedømme. (2) Å fullføre kirkens reformasjon i et hellig liv (praxis pietatis). Sistnevnte punkt representerer spiritualistenes Luther-kritikk allerede i 1520-årene. De anklaget ham for å ville stanse reformasjonen på halvveien.

Pietismens gjennombrudd er særlig knyttet til Filip Jakob Spener og hans bok "Pia Desideria" (utg 1675). Med impulser fra flere hold, blant dem reformert menighetsliv under et opphold i Sveits, redegjorde Spener for de lærestykker som ble normgivende for pietistisk forkynnelse og praksis: (1) Læren om "alle døptes prestedømme", (2) læren om frelsens orden (ordo salutis), og troendegruppenes virksomhet i en sideordnet kirkestruktur – ecclesia in ecclesia.

«**Alle døptes prestedømme**». Denne lære gjelder et abstrakt-funksjonelt prekenembete som alle kristne har rett til å utøve. Det var en nyhet, til da ukjent i kirkens historie og derfor ukjent for reformatorene. Tidlig i 1520-årene var Luthers polemikk rettet mot Romerkirkens offerprester, og Luther trakk slutninger som pietismens teologer støttet seg til.

Luther må ha erkjent at det bibelteologiske grunnlag sviktet, for læren fins ikke i senere Luther-skrifter, og heller ikke i Konkordieboken.

Mot pavedømmets offerprestedomme argumenterte Luther med dåpen, som gir adgang til Faderen ved Sønnen i en Ånd (Ef 2:18, 3:12, jf Joh 10:9, 14:6, Heb 10:19f osv). I dåpen ble vi vigslet til *liturger* for Gud og *diakoner* for vår neste. Da er det tale om «de troendes prestedomme, og ikke om et nytt apostolat til erstatning for det evangeliske presteembete, som blir overgitt til skikkede menn ved kirkens kall og vigsel. De er «forvaltere av Guds hemmeligheter» (1 Kor 4:1f), og med Kristus som mønster, er de hyrder og biskoper for menighetene (1 Pet 5:2, Apg 20:28).

Pietismens lære om alle "småprestene" gjorde menighetens prest (pastor loci) overflødig – iallfall prinsipielt sett. Tendensen til å klerikalisere lekfolket var tydelig og virkningen fikk kirkeomdannende kraft. Lekfolket i den sideordnede kirkestruktur ble fremmed for det evangelisk-lutherske gudstjenestefellesskap i den apostoliske kirke- og lære tradisjon. Og med fremmedgjørelsen fulgte konklusjonen: Hva skal jeg med bekjennelsen? Jeg har jo Bibelen! Med pietisme og liberalisme ble avkirking og sekularisering en *indrekkelig* prosess på smågruppenivå.

«**Frelsens orden**» fremstiller frelsen som en prosess i et menneskes liv. Da er ikke forholdet lov og evangelium lenger forstått som samtidige, men påfølgende størrelser i et psykologiserende utviklingsskjema. Med «tro» forstår man opplevelse, følelse, valg, overgivelse og et hellig levnet i nådevirkninger synlig for andre, og på stadig jakt etter selvbekreftende nådevirkninger. Tro i denne mening er vantro på farisèervis. Den krever noe mer enn Guds frelsesverk, fullbrakt i Kristi lidende lydighet. Og den krever noe mer enn frelsen meddelt den enkelte i dåpen, med løfte om salighet for hver den som tror.

Tro i bibelsk mening er tro på Abrahams vis – tillit til Guds løfte for sin godhets skyld: «*Jeg er frelst og dyrekjøpt Og til saligheten døpt /.../ Faderen har givet meg salig barnekår hos seg /.../ Gjennom tidens ve og vel Er hans Ånd min trøst og del.*» Ånden vitner med Kristi ord, og gir frimodighet til å anvende Kristi velgjerninger, enhver på seg selv. Jeg er et Guds barn fordi Guds ord sier det. Har jeg ikke denne frimodighet, hva grunnen enn må være, får jeg gå til skrifte, bekjenne min synd og blir løst fra den (absolusjonen). Alterets sakrament er Guds synlige pant på «nådens stand» og samfunn med Guds kirke i himmelen og på jorden.

Læren om frelsens orden krenker Guds kirkeorden med opplevelsesmystikk og nådevirkninger som andre kan bedømme. Flere stadier avløser hverandre, men i sentrum står *gjenfødelsen* i angerens smerte, både synlig og hørbar. Forut for gjenfødelsen går *den vakte tilstand* under lovens anklager gjennom lang tid, inntil gjenfødelsen skjer. Treffende er Spencers uttrykk «troens gjennombrudd», da et Guds barn fram i *nådens stand* og lever et nytt liv i hellighet og renhet for Gud. Det nye i denne sammenheng er en asketisk-puritansk livsstil i tradisjonen fra Augustin, og derfor i tydelig kontrast til verdslige menneskers forfengeligheit (Hermann Francke/Halle-pietismen). Med pietismen fikk humanismens dannelsesideal en kristeliggjort variant. De høyeste dyder ble her manifestert i kristelig-etiske personligheter.

En forkynnelse av gammelpietistisk type har sin styrke i beskrivelsen av lovens virkninger i det vakte stadium. Svakheten er forkynnerens autoritære posisjon i Den Hellige

Ånds sted, og andre som utøver det åndelige prestedømmes domsmyndighet. Har den vakte tilstand vart lenge nok? I så fall legger man på «en stein til».

Med herrnhutismen ble skjemaet forkortet, men ikke oppgitt. Det avgjørende moment ble «blodsnåden», da tilhørere opplevde Jesu blods nærvær i hjertet og følte seg tilgitt i samme øyeblikk («Minutenbegnadigung», jf metodisme og nyevangelisme). Denne opplevelse la grunnlaget for filadelfiske menigheter av interkonfesjonell type. I denne tradisjon hører kirkefelleskap begrunnet i enighet om «det sentrale». I likhet med den liberale teologitradisjon fikk «liv» prioritet fremfor «lære», og på reformert vis ble «menigheten» utgangspunkt for teologisk refleksjon.

Troendegruppen. Det er her tale om private samlinger (konventikkel = småsamling) i en sideordnet kirkestruktur. Troendegruppens *basis* er den erfarte frelsesorden. *Målet* er en kirkefornyelse gjennom nådevirkninger. Troendegruppens *berettigelse* er de døptes vrimmel uten «troens brann». Men *hvordan* skal gruppens virksomhet medvirke til *kirkens* fullendte reformasjon i et hellig levnet? Spørsmålet åpner for ulike strategier.

I lojalitet mot sognemenighetens ordninger ville den «kirkelige» pietisme fornye sognemenigheten gjennom misjonerende deltagelse gjennom kirkegang og annen deltagelse. Ved å fungere som «småkirke i kirken» (*ecclesiola in ecclesia*) fremstod troendegruppen som den egentlige kirke med sognemenighetens ordninger som rammeverk. Strategien ble forsterket hvor presten var en av deres egne.

Radikalpietistene kritiserte heftig denne form for uavhengig avhengighet, vesentlig fordi den fullendte reformasjon krevde den enkeltes *åpne brudd* med sognemenighetens ordninger (Johann Conrad Dippel, d 1735). Tilhengerne av bruddløsningen ble i samtiden omtalt som «separatister». Det er her tale om en individsentrert fromhet uten menighetsdannende kraft. Slike grupperinger gikk snart i oppløsning.

I motsetning til den radikalpietistisk brudd-løsning, representerer *herrnhutismens* historie glidende overganger fra *ecclesiola in ecclesia*-strategi til selvstendige misjonskirker av interkonfesjonell type. I 1722 hadde greven Nikolaus Ludwig v Zinzendorf tillatt en gruppe emigranter fra Østerrike å slå seg ned på godset Herrnhut. Tross ulik konfesjonell tilhørighet, organiserte han kolonien som menighet i 1727 og med seg selv som leder. I 1734 lot han seg ordinere til luthersks prest, men ble utvist fra Tyskland 1737. Utvisningen bidro sterkt til ubredelsen av Zinzendorfs idèer om endetidens «apostoliske» menighet. Da han vendte tilbake til Herrnhut i 1747, innledet han en toårig «siktelsestid» med intens forsoningsmystikk (blodsnåden) og emosjonelle utbrudd (rørrelser). Med stor konsekvens ble menigheten i Herrnhut opprinnelsen til menigheter forenet i Jesus-i-hjertet religionen.

Kritikkverdige nyheter

Vekkelser og bevegelser med basis i gruppevirksomhet etablerte sine egne former for samhandling. Kristentroen ble på mange vis et sosialt produkt som ga deltagerne identitet og tilhørighet. Samtidig oppstod et vi-og-de-andre-forhold i den kirkesøkende menighet. Forholdet varierte alt etter budskapssiden i gruppens virksomhet, like fra identifikasjon med kirkens bekjennelse til et fremmedgjorte forhold til sognemenighetens samling om Ord og Sakrament. Fenomenet avkirking er et fenomen på smågruppenivå blant folk i benkene.

Nevnte lærestykker ble i samtiden oppfattet som nyheter, ukjent i kirkens historie siden aposteltiden. Hvordan begrunne dem? Læren om det abstrakt-funksjonelle prekenem-bete fins ikke i Nytestamentet. Heller ikke læren om frelsens orden. Men Jesu marsjordre står fast - å forkynne omvendelse og syndenes forlatelse for alle. Den nytestamentlige lære om kirken (ekklesia) gir heller ikke rom for en sideordnet kirkestruktur.

En løsning kunne være *rangering* av typen «problemene er alvorlige, men til å leve med», og helst i kombinasjon med den form for bibellesning som foretrekker «gode steder» og unngår ubekvemme tekster og bibelord. En annen løsning – rangeringen av ytre ordninger som likegyldige ting. Den filistiske kirkerettstradisjon gjør her bruk av forestillingen fra stoisk filosofi om et moralens ingenmannsland, hvor saker blir avgjort med syning om hensiktsmessighet og nytte. Slike saker er *adiàfora* i betydningen «likegyldig ting».

Det kan synes underlig at Luthers bekjennelseslinje ikke vant frem, den bibelteologiske begrunnelse tatt betraktning. Men åndenes kamp om Guds ord er uoverskuelig. Pietismens kirkeomdannende kraft – og likeså den liberale teologitradisjon - hører sammen med *modernitetens* frembrudd i europeisk kultur- og samfunnsliv (el opplysningstiden). Typisk er sannhet begrunnet i empiri og observasjon, i individsentrerte rettighetsidéer, og i dannelsen av sosieteter for å ivareta oppgaver av felles interesse. Pietismen grunnidéer var tidsriktige. Her retter jeg søkelyset mot foranledningen til pietismens kirkekritikk.

Kritikkverdig nattverdpraksis

Med pietismen fulgte større pågåenhet i praktisk-kirkelige spørsmål. Radikalpietister fulgte linjen fra reformasjonstidens spiritualister og ville fjerne alt som minnet om papistisk sakramentlære og skikker fra den gamle kirke. Andre ble provosert av kritikkverdige episoder, for massealtergang og skriftemål var og er en dårlig kombinasjon.

Det hendte at personer som levde i åpenbar strid med Guds ord, fikk adgang til Herrens Nattverd og ble meddelt sakramentet. Slike episoder vakte forargelse og folkesnakk, og ga grobunn for læren om det alminnelige prestedømme, og senere legitimitet til lekpredikanter i troendegruppens regi (jf haugianismen og konventikkelplaketen, opphevet i Norge 27. juli 1842). Det vokste fram en kristen identitet av individsentrert og biblistisk type.

Den etablerte nattverdpraksis var et provisorium fra 1520-årene. Det belastet nattverdbereidelsen med flere motiv, som hver for seg er bibelske: det kateketiske, det kristelig-sosiale og det liturgiske motiv. Problemet oppstod når presten skulle ivareta dem alle på en gang samtidig som alle strømmet til.

«For ingen får adgang uten at han er prøvet og forhørt på forhånd. Menneskene blir også påmint om sakramentets verdighet og om den rette bruken av det, hvor stor en trøst det gir de skremte samvittigheter, så de kan lære å stole på Gud og vente og søke alt godt fra Gud. /.../ en slik bruk av sakramentet nærer fromheten overfor Gud»(CA 24:6-8).

I Apologien gir Melanchton et innblikk i den evangeliske messe slik den ble praksis i 1530 etter mønster fra menigheten i Wittenberg: «*Messen blir nemlig hos oss feiret hver søndag og alle høytidsdager. Der blir sakramentet rakt dem som vil bruke det, etter at de har skriftet og fått avløsning. /.../ Men seremoniene må bli overholdt slik at de underviser mennesker i Skriften og ved Ordet blir ført til tro - og gudsfrykt, så de ber i samsvar med dette, for disse ting er seremonienes mål*» (Apol 24:1, 3).

Sitatene overfor beskriver en provisorie-løsning. Nattverberedelsen skal her oppfylle flere motiv som hver for seg er bibelsk begrunnet. Ordningen lot seg praktisere så lenge nattverdgjester var få, i Wittenberg i 1520-årene maks 16, ifølge Jürgen Diestelmann. Problemerne viste seg da massealtergang i begynnelsen på 1530-tallet ble et søndaglig fenomen i «martinistenes» kirkehus, især i byene. Fenomenet vakte oppsikt, for noe lignende hadde ikke skjedd siden kirkens første århundrer.

Privatskriftemålets plass i nattverberedelsen ga den enkelte anledning til å få tilsagt Guds tilgivelse. I den offentlige preken blir evangeliet kunngjort og tilhørerne oppmuntret til å tro syndenes forlatelse for Kristi skyld. Han led og døde for alle, og har oppfylt Guds lov i alles sted. Likevel fins de blant tilhørerne de som ikke tør anvende evangeliet på seg selv. Hvorfor? Privatskriftemålet er for dem, for evangeliet har adresse til den enkelte.

I en liten menighet kjenner presten hver enkelt i benkene og ser kommunikantene. Massealterganger gjorde «innskriving» nødvendig av to grunner: Presten måtte vite antallet kommunikanter for å konsekre riktig mengde brød og vin, og presten dokumentere hvem kommunikantene var og hvor ofte de mottok alterets sakrament. Lutherske prester ble kjent for sin iver etter å holde messen. Lørdagen gikk med til «å høre skriftemål». Det kunne bli kø i midtgangen. Når nødvendig måtte presten høre skrifte også før messen på søndag. (Jürgen Diestelmann).

Selve skriftemålet tar liten tid, ifølge Luthers anvisning (Lille Katekisme). Skriftebønnen ga anledning til å nevne en synd eller to, og la det være med det. Gud vet. Men et skriftemål som tilgodeser andre oppgaver, kan ta lang tid. Kritikverdige situasjoner oppstod. Provisorie-løsningen kunne umulig ivareta alle motiver samtidig.

Påminnelser til det menighetsbyggende arbeid

Før jeg presenterer en liste med ledetråder vil jeg kommentere to ting: (1) Det gammel-lutherske sjelesorgmotiv og (2) det kristelig-sosiale vilkår for trosformidling.

Det gammellutherske sjelesorgmotiv: Den barnlige tro på barnekår hos Gud på grunn av Kristi fortjeneste, gitt den enkelte i dåpen. Gud er en forsonet Gud, og jeg lever forsonet med ham. En hjelp til det er privatskriftemålet. Og et synlig pant er alterets sakrament i kirkens samfunn.

Gud har forsonet verden med seg selv i Kristi død, for det er ER, både troende og vantro. Synd er ingen fare som truer oss utenfra, men innenfra. Forskjellen beror på Jesus Kristus, som er troens rettferdighet for Gud. Virksom med sitt ord og sin Ånd strider han mot den onde lyst i vårt innerste, og skaper det nye menneske som skal leve evig for Gud. Denne syndefallsrealisme medbestemmer kirkens sjelesorg med syndenes forlatelse, som ikke fins noe annet sted enn i Guds kirke på jorden. Derfor hører det med til prestens oppdrag å være skriftefar – ikke terapeut.

Utelukket fra frifinnelsens årsak er gjerningene – også gjerninger gjort i tro. Med Kristus til gave, skal døpte legge vinn på gode gjerninger med Kristus til eksempel. (Tit 3) Denne forskjell og samtidighet blir vi aldri ferdig med. Den begrunner troens lovsang fra det dype: Æren er Guds i det høyeste! Halleluja!

Den bekjennelsestro lutherdom er «*nådemiddelkristendom*». Benevnelsen markerer Den Hellige Ånds gjerning med evangeliet og sakramentene som midler. Vil jeg bli en kris-

ten, må jeg høre Guds ord. Med evangeliet opplyser Den Hellige Ånd vår forstand og gir nåde til å anvende Guds velgjerninger i Kristus, enhver på seg selv. Og vil jeg bli bevart i barneår hos Gud, må jeg høre Guds ord opplest og forkynt, eller høre og se det forent med dåp-vannet, få absolusjonen tilsagt uten forbehold, og sammen med menigheten motta alterets sakrament med munnen. Alt sammen i tillit til Guds ord og løfte, gitt den enkelte i dåpen. Gudstjeneste er først og fremst Guds tjeneste for oss og iblant oss. Oppfordringene under liturgien er påminnelse: La oss takk og be, la bekjenne osv. (Rom 12:1)

Nådemidlene minner oss om *det unike og usammenlignbare* ved kirkens tro. De minner oss om *Guds vitnesbyrd* da han oppreiste Jesus fra de døde. Da stadfestet Gud Jesu undervisning i Skriftene om sin person og sitt verk. Gud stadfestet Jesu persons hemmelighet – sann Gud og sant menneske – og stadfestet sitt fullbrakte frelsesverk i Sønnens lidende lydighet i tjenerskikkelsen. Guds vitnesbyrd har øyenvitnene stadfestet, som ved flere anledninger møtte den oppstandne, da han underviste dem og åt sammen med dem.

Troens begrunnelse er den samme for oss som for de første kristne. *Den oppstandne Kristus* innstiftet løse- og bindemaktens embete. Den *Oppstandne* ga befalingen om å døpe og undervise. Og den nattverd han innstiftet «i den natt da han ble forrådt», innstiftet han med sikte på sitt legemes og blods nærvær i sakramentets skikkelser. Kristus befalte sine venner å ihukomme hans velgjerninger for Faderen i himmelen. Forvaltet på troskapens vilkår, vitner den forsamlede menighet om Guds tjeneste for oss med sine underfulle gaver. De begrunner menighetens virksomhet og er vår legitimitet på samfunnsarenaen.

Trosformidling i gruppevirksomhet. Pietismens historie er en påminnelse om trosformidling i den private sfære, hvor den sosiale motor er *smågruppen* (Mt 18:20). Luther innså tidlig behovet for et supplement til sognemenighetens ordninger. Snart ble han klar over *husfedrenes* betydning for kirkens trosformidling. Med Lille Katekisme viser Luther hvordan en husfar (el alenemor) skal lære familien Bibelens innhold i kortform. Bibelhistorie og katekisme hører sammen. Dette samarbeid mellom prest og husfar var ikke tilfeldig. De er husfedre – prestefar i Guds kirkeorden, familiefar i Guds skaperorden.

Allerede ti år etter Uppsala-synoden i 1593 kom forordningen om «*byabön*». Den gjaldt de vidstrakte sogn nord i Sverige og Finland. Mange grender lå avsides, langt fra sognekirken. Da den lestadianske vekkelse ble utbredt i byabøn-samlingene, ble denne form for *lesemesse* bevegelsens samlingsform. I Danmark-Norge uteble en lignende ordning, vesentlig fordi det ikke var økonomi til å gjennomføre en synodal kirkeordning for hele kongeriket. Ved siden av kirkehelgene fikk *husandakten* stor betydning for trosformidlingen i den private sfære. Den ble utfyllt med almueskoler i kirkelig regi. Vi blir minnet om «*kirkeskoler*» i menighetens regi og i samarbeid med dåpforeldre.

Gjennom flere århundrer økte den sosiale avstand mellom prest og menighetslem, blant annet på grunn av den demografiske utvikling. Før svartedauden var det ca 200 mennesker per prest. Forholdstallet tilsvarer det sosiale nettverk som en prest under gunstige forhold kan overkomme og vedlikeholde. Ved inngangen til 1800-tallet var det ca 800 mennesker per prest. Senere ble det snakk om flere tusen. I mellomkrigstiden var en annekskirke som regel tillagt 6-8 gudstjenester i året.

Sognemenighetens ordninger ga kirkens trosformidling begrensede muligheter. Kirkens reformasjon med fyrstemaktens hjelp gjorde presten til kongens embetsmann og kirken til forvaltningskirke. Utenom kirkehelgene ble en prest på farten forbundet med sykdom og død, og ikke med det glade budskap. Den skjulte kirkenød la landet åpent for troendegrupper i en sideordnet kirkestruktur. Kristnes svar på nyreligiøsitet og den sekulær-liberale modernitet er ikke læretilpasning, men misjon.

Breddevirkningen i kirken trosformidling ble mulig i samarbeidet mellom prest og lærere i kirkeskolen, Kirkeskolen hadde konfirmasjonen som mål, men fikk fagkretsen utvidet med almueskolen fra 1860. Fremdeles var sognepresten skolevisitator og skolekommisjonsformann. Folkeskolen fra 1889 beholdt den kristne målsetting, hvor kristendoms-kunnskap, morgensalme og borbønn preget skolens hverdag. Hvor kirken lå i skolens nabolag, markerte skolegudstjenesten semesteravslutningen. Den norske kirke kunne med god grunn fremstå som *folkekirke* fram til 1968, da kristendomsfagets status som kirkens dåpsundervisning ble opphevet. Samtidig mistet sognepresten sin faste plass i skolestyret.

Få lot til å oppfatte bruddet i den kirkelige folketradisjon. Ingen tok initiativ til å gjenopprette en *kirkeskole* i et forpliktende samarbeid mellom hjem og menighet. Kirkens dåpspraksis og katekumenat var i krise. Prestens spørsmål til foreldre og faddere – om oppseding i den kristne forsakelse og tro – ble som regel fulgt av et uforpliktende «ja». Uten et *kontraktfestet* samarbeid om oppseding med et konkret innhold, ble «folkekirken» en illusjon, og barnet utlevert til alternativene allmenreligion, nyreligiøsitet, ateisme og dansen om selvets gud i den sekulær-liberale erstatningsreligion.

Interessant i denne sammenheng var det «frivillige» barne- og ungdomsarbeid i regi av kristelige organisasjoner. Hjelpemidlene i dette arbeid i 1980-årene avslørte en satellittvirksomhet for interessegrupper *omkring* sognemenighetens samling om Ord og Sakrament. Med andre ord sagt: Dåpen ble fulgt opp med fremmedgjøring for det lutherske gudstjenestefellesskap, for lengst i oppløsning (håndbibliotek ved Høgskolen i Alta).

Oppbygging av lutherske gudstjenestefellesskap handler ikke om en ny kirke eller et nytt trossamfunn, men om apostolatets kirke i den skriftbundne tradisjon siden aposteltiden. Dette arbeid er ikke mulig uten det bevisste valg av Luthers bekjennelseslinje og utøvelse av kirkens gudgitte rett. Da samles kristne om prester som bekjenner apostelordets lære uten forbehold og forvalter «Guds hemmeligheter» på troskapens vilkår. Da kan pietismens historie være en påminnelse om samarbeidet mellom prest og lekfolk om prioriterte undervisningsoppgaver:

1. Kristentroens *unike begrunnelse*: Guds løfters oppfyllelse i en bevitnet Jesus-historie. Guds frelsesverk for alle er fullført i den enbårne Sønnens lidelse og død i Jesu skikkelse. Oppfyllelsen har Gud stadfestet da han reiste ham opp fra de døde på den tredje dag. - Denne begrunnelse blir bevitnet i nåtid med kirkens *unike kjennetegn* fra den Oppstandne selv: Menighetens samling om Jesu Kristi virksomme nærvær med evangeliet og sakramentene, forvaltet med løse- og bindemakt fra ham og slik han har befalt. Uten Guds begrunnelse og kirketegn, ville dette gudstjenestefellesskap aldri har funnet sted noe sted.
2. Den omfattende basiskunnskap fra åpenbaringsordets Gud - om Gud, verden og mennesket. Menneskets situasjon under syndefallets kår: Et liv uten Gud og uten håp, og okkupert av Guds fiendemakter – synd og død og djevel.

3. Guds frelsesverk for alle i Jesu Kristi lidende lydighet, gitt den enkelte til del i dåpen med løfte om salighet for hver den som stoler på ham.
4. Forskjellen mellom rettferdiggjørelsen ved tro alene og Kristi fornyende gjerning i de troendes liv. Et kristenmenneske er «samtidig synder og rettferdig» for Gud, henvist til å tro Guds løfte mot fornuft og erfaring (korsets teologi).
5. Den Hellige Ånds kirkebyggende gjerning med evangeliet og sakramentene som midler. Det synlige uttrykk: Prestens gjerning som Kristi delegat og apostlenes etterfølger, og døptes samarbeid med sin «rettelig kalte» prest om nådemidlenes bruk.
6. Døptes nåderett: Å få høre Kristi bibelundervisning, lære den eneste sanne Gud å kjenne, og leve som Guds kjære barn i hans kirke på jorden.
7. Hva «bekjennelse» er i nytestamentlig mening, og hva det vil si å være «lutheraner».
8. Lutherdommens identitet og berettigelse som konfesjon og kirkehjem.
9. Læren om kirkefellesskap.
10. Kirkens bekjennelse uttrykt i sakssvarende ordninger, og med dem frigjort fra tilslørende ordninger og sedvaner.
11. Gjennom undervisning og instruksjon oppmuntre og hjelpe døpte til å utøve de troendes prestedømme - som liturger for Gud og som diakoner for sin neste.
12. Dådformaning: Med Kristus til gave, leve med Kristus til eksempel. Undervisning i det kristne ethos: Forsakelse og tro, enhver i sitt daglige kall. Og oppmuntre til gode gjeringer til gagn for mennesker. I samarbeid med andre mennesker virkeliggjøre Guds gode skapervilje, og samtidig lyde Gud mer enn mennesker med de omkostninger som Gud tillater til hans ære.
13. Utvikle diakonale tjenester alt etter gaver og behov: kantordiakon, kirkevergediakon, sosialdiakon, kateketdiakon og media-diakon.
14. Bibel- og katekismearbeid i nabogrupper innordnet den felles gudstjeneste.
15. Privatskriftemålets fornyelse i nattverdberedelsen, frigjort fra massealtergang og forvaltningskirke, og med et legende fellesskap for øye.
16. Misjonerende kristne: «Vi er utsendt! Gå i fred!» - «I vår Herres Jesu Navn.» Informere, innby og bygge kontaktnett i menighetens virkeområde.

På den ytterste dag venter Kristus å motta den Ene, Hellige, Apostoliske Kirke, hun som etterfølger apostelordets lære som Guds ord, og holder alt hva han befalte. Frelst av nåde, mottar etterfølgerne hver sin nådelønn (Mt 5).